

первоначальным условием этого было знакомство китайцев с земледелием, развитие которого стало возможным благодаря благоприятным природно-климатическим условиям в среднем течении реки Хуанхэ. Усиление экономической мощи древнекитайских племён предопределило складывание их представлений о том, что их общество находится в центре ойкумены, а их правящий дом является прямым ставленником небесных сил, призванным транслировать на землю благую мощь, необходимую для поддержания порядка в мире людей и способствующую дальнейшему процветанию их общества. Представление о том, что китайцы находятся в центре ойкумены, дало им уверенность в том, чтобы считать свой этнос и государство мирообразующей единицей, распространяющей мироустроительное начало на все остальные народы, так или иначе соприкасающиеся с ними. Историческая обстановка сложилась так, что этническая целостность китайского народа была сохранена. Занимая огромную этническую территорию и обладая рекордной численностью, китайцы не могли быть истреблены, а их мироустроительная система и вытекающая из нее внешнеполитическая концепция просуществовала многие века, некоторые ее элементы сохраняются и сейчас.

1. Крюков М.В., Софронов Н.Н., Чебоксаров М.В. Древние китайцы: проблемы этногенеза. – М.: Наука, 1978.
2. Крюков М. В., Переломов Л. С., Софронов М, В., Чебоксаров Н. Н. Древние китайцы в эпоху централизованных империй. М. 1983.
3. Таскин В.С. Отношения Китая с Северными соседями в древности// Проблемы Дальнего Востока, 1975, №3.
4. Григорьева Т.П. Человек и мир в системе традиционных китайских учений// Проблема человека в традиционных китайских учениях М., 1983.
5. Беспрозванных Е.Л. Тибето-китайские отношения в XVII – XVIII. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005.
6. Формирование границ Китая. В 2-х т./ Отв. ред. М.И. Сладковский, М.: ИДВ, 1977.
7. Крюков М.В., Малявин В.В., Софронов М.В. Китайский этнос на пороге средних веков. - М., 1979.

Автор мақала Қытайдың ежелгі уақыттағы сыртқы саяси концепцияларының құрылымы мен оларды түсіну ерекшеліктерін қарастырады. Мұнда Қытай ұлысының қалыптасуы сарапқа салынады.

This article considers China's ancient foreign policy concept, it's features and perception in the world. It analyses process of generation of the Chinese nationality.

2 - б ө л і м Ф И Л О Л О Г И Я

Раздел 2 Ф И Л О Л О Г И Я

Н. Абдурақын

ҚАЗІРГІ ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ САН ЕСІМ

Заттың саны мен рет-тәртібін білдіретін сөздерді **сан есім** дейміз. Сан есімдер есептік сан, реттік сан, еселік сан және болжалдық сан деп бөлінеді. Есептік сан өз ішінен бүтін сан және бөлшек сан деп бөлінеді.

Қытай тіліндегі сан есімдердің бірінші ерекшелігі – олар жіктелмейді,

септелмейді. Қытай тіліндегі санау жүйесі аса қиын емес, орыс тіліндегідей бұл жерде сандарға көп атау берілмеген. Мысалы, 0-ден 20-ға дейінгі сандарда әрқайсысына берілген 21 атау бар /2, 68/.

сандар	қытайшасы	pin yin	Қосымша түсінік
1	一	yī	
2	二	èr	
3	三	sān	
4	四	sì	
5	五	wǔ	
6	六	liù	
7	七	qī	
8	八	bā	
9	九	jiǔ	
10	十	shí	
0	零 / 〇	líng	
11	十一	yī shí	10+1
12	十二	èr shí	10+2
13	十三	sān shí	10+3
19	十九	jiǔ shí	10+9
20	二十	shí èr	2x10
21	二十一	èr shí	2x10+1

		shí yī	
22	二十二	èr shí èr	2x10+2
30	三十	sān shí	3x10
40	四十	sì shí	4x10
90	九十	jiǔ shí	9x10
99	九十九	jiǔ shí jiǔ	9x10+9
100	一百	yī bǎi	
101	一百零一	yī bǎi líng yī	
110	一百一 (十)	yī bǎi yī (shí)	
111	一百一十一	yī bǎi yī shí yī	
120	一百二十	yī bǎi èr shí	
200	二百	èr bǎi	
999	九百九十九	jiǔ bǎi jiǔ shí jiǔ	
1 000	一千	yī qiān	
1 001	一千零一	yī qiān líng yī	
1 010	一千零一十	yī qiān líng yī shí	
1 100	一千一百	yī qiān yī bǎi	
9 999	九千九百九十 九	jiǔ qiān jiǔ bǎi jiǔ shí jiǔ	
10 000	一万	yī wàn	
1 000 000	一百万	yī bǎi wàn	
100 000 000	一亿	yī yì	

100,004 = 十万〇四 yìwanlingsi

10,050,026 = 一千〇五万〇二十六
yìqianlingwuwanlingershiliu н/е 一千〇五万
二十六 yìqianlingwuwanlingwanershiliu

Айлар

Қытайлықтарда олар барлығы сандық атауға ие және де соған орай *бірінші ай* деген секілді айтылады. Ай сөзі yue 月 иероглифы арқылы беріледі. 二月 - **er-yue** - ақпан, 五月 - **wu-yue** - мамыр

Апта күндері

Олар да сандық атауға ие, сан есімнің алдына қойылатын xingqi 星期 иероглифының көмегімен жасалады. Ерекше жағдай - жексенбі, бұл жерде сан есімнің орнына 一 (3) 日 иероглифы қойылады.

星期一 - xing-qi-yi - дүйсенбі.
星期二 - xing-qi-er - сейсенбі.
星期日 - xing-qi-gi - жексенбі.

Zai (3) 在 сөзінің көмегі арқылы конструкциялар жасалады, "сенбі күні",

"тамыз айында" ж/е т.б. 在星期六- zai xing-qi-liu – сенбі күні

Құрмалас сан есімдер белгілі бір жүйе арқылы бірігеді, ол барлық таяу шығыс сан есімдеріне таралған: егер бірлік иероглифы ондық(жүздік) иероглифтың алдында тұрса, онда олар көбейеді. М: liu-shi (60), san-shi (30), si-bai (400). Егер бірлік ондықтан кейін тұрса, олар қосылады. М: shi- liu (16), shi-er (12), yi-bai-shi-ba (118) /4,93/.

100 ж/е 1000 сияқты сан есімдер әдетте екі иероглиф арқылы жазылады, мысалы:

一百- yi-bai – 100. Ары қарай да солай, мысалы: 一千九百七十八- yi-qian-jiu-bai-qi-shi-ba - 1978

六千一百九十四 liu-qian-yi-bai-jiu-shi-si - 6194

Реттік сан есімдер 第 иероглифы арқылы жасалады, сан есімнің алдына қойылады. Сонда di-er (екінші) 第二, di-wu (бесінші) 第五 ж/е т.б.

Қытай тіліндегі“ 十 ” -ны жеке қолдануға болады. Бірақ “百, 千, 万, 百万, 千万, 万万, 亿”Сияқтыларды жеке қолданғанда, әдетте, олардың алдында «一» қосылады.

0-дің қолдануы

写法	读法	
	按位读	按数码读
1991年	一千九百九十一年	一九九一年
2000年	二千年	二零零零年或二000年
1901年	一千九百零一年	一九零一年或一九0一年
1540年	一千五百四十号	一五四零号或一五四0号

⑤

“0”- ды үлкен бірліктермен кейбір кіші бірліктердің арасында қолдануға болады, мұндайда ол қосылған санды немесе қалдықты білдіреді. Мысалы:

一年零三个月, 二斤零一两, 六点零五分, 十尺零一寸.

① Көп орынды санның ішінде “0” болатын болса, қанша қатарынан келсе де, тек бір ғана “0” оқылады. Егер “0” ондықтар орнында болса, онда сөзсіз оқылады. Мысалы:

3, 004 读作“三千零四”

6, 055, 302 读作“六零零五万五千三百零二”

1, 054 读作“一千零五十四”

② Көп орынды сандардың ең соңында қанша “0” тұрса да, бәрі оқылмайды, ең соңғы орын оқылады. Мысалы:

360 读作三百六或三百六十。

3500 读作三千五或三千五百。

14000 读作一万四或一万四千。

③ Ондық бөлшек нүктесінен кейінгі нөлдің барлығы оқылады. Мысалы:

0.01 读作零点零一。

0.005 零点零零五。

2.0001 读作二点零零零一。

④ Жыл нөмірлерін білдіретін көп орынды сандарды орны бойынша оқыса да, нөмір бойынша оқыса да болады. Орны бойынша оқығанда, “0”- нің оқылуы жоғарыдағы заңдылықтар бойынша болады. Нөмір бойынша оқығанда, жоғарыдағы заңдылықтарға бағынады, бірақ нөмір бойынша оқығанда, “0” толық оқылуы шарт. Мысалы: /3,66/

⑥ Телефон, үй, жыл, нөмірін оқығанда, “1” дағдылы түрде “yao” деп оқылады.

3501688 读作三五零 yao 六八八。

415 房间 读作四 yao 五房间。

Бөлшек санды бейнелеудің жай формасы мынау: “几分之几” Мысалы:

①½写作二分之一。50% 写作百分之五十。

②¾写作四分之三。75% 写作百分之七十五。

③¼ 写作四分之一。25% 写作百分之二十五。

Бөлім“十”болғанда, ауыз екі тілде“几成” немесе“几分” арқылы білдіруге болады. Алымы қанша екендігі“几成” немесе“几分” деп білдіреді. Мысалы:

①今年的麦子比去年增加了三成。(六分之三)

②他有七分成绩,三分错误。(三分之七)

Сан есімдердің грамматикалық белгілері

1. Сан есімдер жалпы алғанда, зат есімдермен тікелей бірікпейді. Арада, сөз жоқ, мөлшер сөз қосылуы керек. Мысалы: 五本书 三支笔 五个人 七张纸 /1,82/.

Қытай тіліндегі сан есімдердің бұл ерекшелігі қазақ тіліндегі сан есімдерден ерекше өзгешеленіп тұрады. Қазақ тіліндегі сан есімдер, жалпы алғанда, зат есімдермен тікелей біріге береді.

Ерте кездері қытай тілінде және фразеологияларында сан есімдер зат есімдермен тікелей бірге берілген.

2. Сан есімдер жиі мөлшер сөздермен бірігіп келіп, сөйлем мүшесі болады. Мысалы:

①我买了五本。[宾语]

②哈里克到阿斯塔纳去了三趟。[补语]

③古丽娜尔买了三支铅笔。[定语]

3. Сан есімдер қайталанбайды. Фразеологиялық сан есімдердің қайталануы айрым құбылыс.

4. Қос буынды сан есімдер жеке дара баяндауыш бола алады, жалаң буынды сан есімдер мөлшер сөздермен ұштасқаннан кейін тікелей баяндауыш болады. Егер болымсыз сөйлем болса, онда тікелей баяндауыш бола алмайды. Мысалы:

①叶尔兰十九,我二十。

②这孩子八岁了。

Еселік санды бейнелеу әдісі есептік саннан кейін мөлшер сөз 倍-ді қосып айту. Формасы мынадай болып келеді:

Еселік сан = Еселік сан + есе. 一倍, 五倍, 百倍, 千倍。

Еселік сан, әдетте 大于 немесе 增加 деген жағдайда қолданылады. 小于 немесе 减少 деген жағдайда қолданылмайды, қайта бөлшек сан арқылы бейнеленеді. Мысалы:

在八月 zai ba-yue – тамыз айында.

① 16 是 8 的两倍。

②金矿厂今年的产量是去年的三倍。[比去年的增加了两倍]

③这个炼钢车间,由十天一炉变为五天开一炉,时间缩短了一倍。[应该为一半或二分之一]

Болжалдық сан есім дегеніміз жинақылған белгісіз сан.

多, 来 - ді қосқанда оның екі түрлі формасы болады. Бірінші түрі, есептік санның соңғы орны 零 мен аяқтаған көп орынды сан болса оның формасы мынадай болады: есептік сан + 多 (来) + мөлшер сөз + зат есім. Мысалы:

210+多[来]+米+布=二百一十多[来]米布。

10+多[来]+米+布=十多[来]米布。

340+多[来]+车+煤=三百四十多[来]车煤。

450+多[来]+快+钱=四百五十多[来]块钱。

1500+多[来]+公斤+钢=一千五百多[来]公斤钢。

Енді бірі, есептік сан бір орынды болса, оның үстіне мөлшер сөз өлшем бірліктері болып келсе, онда формасы мынадай болып келеді: есептік сан + мөлшер сөз + 多 (来) + зат есім. Мысалы:

3+米+多[来]+布=三米多[来]布。

2+顿+多[来]+煤=两顿多[来]煤。

6+快+多[来]+钱=六块多[来]钱。

7+斤+多[来]+米=七斤多[来]米。

多 сан есім мен мөлшер сөздің соңына келіп ол саннан көп, белгісіз ұсақ санды білдіреді. Мысалы:

十多亩地, 即十亩地, 十亩多地, 即超过十亩不到十一亩。十多亩地, яғни 十几亩地, мағынасы он мұдан артық жер яғни он мұдан көп, бірақ он бір мұға жетпейтін жер.

来 сан есім мен мөлшер сөздің соңына келіп, әдетте сол санға жетпеген санды көрсетеді, кейде бұл саннан сәл көбірек, немесе сәл азырақ екендігін көрсетеді.

Есептік санның немесе сан есім мен мөлшер сөздердің соңына 左右, 上下, 以

上, 以下 қатарларын тікелей қосуға болады. Мысалы: 八左右[上下] 六个左右[上下] 十五左右[上下] 十五人左右[上下] 一百左右[上下] 一百斤左右[上下] 三千以下 三十岁以上 一以下 一米以上 五以下 五天以 /5, 203/.

Есептік сан немесе сан есім мен мөлшер сөздің алдына 近, 成, 上 қатарлылар қосылса болжалдық сан болады. Мысалы: 近万名学生 近两千人 近十亿人 成千个工厂 成万个农村 上万个学校 上千人 成百学校 上千工人

Көршілес екі есептік сан сөз тіркесіп қолданылса болжалдық сан болады. Мысалы: 一两个人 两三个人 三四个人 一百人 二三百人 五六千人 一两万人 七八万人 十一 二万人

Сұрау орнында қолданылатын 几, 多少, 若干 қатарлы есімдіктері арқылы бейнеленеді. Мысалы: 几件 几点, 几块钱. 二十几, 二十几次, 多少件, 多少人, 多少钱, 花了多少, 若干本, 若干玩, 若干次, 来了若个人.

多少和若干 деген екі сөздің мағынасы мен қолдануы ұқсас, 几 - дің 多少, 若干 мен салыстырғанда қолдануында кейбір ұқсамастықтар бар.

几 жеке қолданылғанда, әдетте аз шаманы білдіреді, жиі 十 дан кіші сандарды білдіреді. 多少 мен 若干 бұндай шектемеге ұшырамайды.

几 дің соңына мөлшер сөз ертеді, 多少和若干 нің соңына мөлшер сөз ерпесе де болады. Мысалы: 几个工人 多少[若干]工人 几台机器 多少[若干]机器 几所多少 多少[若干]学校

几 дің алды артында сан цифр болады. Ал 多少 мен 若干 да бұлай болмайды /6, 389/. Мысалы: 三十几个人 三十多少[若干]人 五十几个人 五十多少[若干]人 几十人 多少[若干]十人 几百人 多少[若干]百人

Рет тәртіпті білдіретін сан реттік сан болады. Қытай тіліндегі реттік санды білдірудің негізгі тәсілі есептік санның алдына 第- ны қосу. Мысалы:

第一天 第七天 第十号 第三十八排

Туыс, туған адамдардың жасының үлкен кішілігін білдіретін есептік сандар. Мысалы:

二哥 三哥 二弟 四弟 二姐 三姐 二叔 三叔 三伯 五伯 二女儿 三女儿

Дәреже, ғимарат нөмірі, қабат саны, сынып реті және мекемелерді білдіретін сандар.

二等 六等 二楼 五楼 一层 三层 八班 九班 六组 七组 六厂 七厂

Қытай тіліндегі сан есімдер басқа шығыс тілдерімен ұқсас болып келгенімен, аздаған өзіне тән ерекшеліктері бар. Олар әрқашан мөлшер сөзді қажет етеді. Дегенмен, басқа тілдердегі секілді олар септелмейді де, жіктелмейді де. Соны-мен қатар жұрнақ пен жалғау да болмайды. Соған орай олар көптеген көмекші иероглифтардың арқасында жасалады. Бірақ басқа тілдердегі секілді бірлік, ондық, жүздік ара-қатынасына ие. Қытайлықтар айларды, апта күндерін, және тағы да басқа көптеген заттарды сандармен байланыстырады. Әсіресе олар 8,9 сандарын қатты ұнатады. Ал 4 санынан қашық болуға тырысады. Дегенмен қытай тіліндегі сан есімдердің маңызы өте зор болып келеді.

1. 林祥楣 《现代汉语》 语文出版社 1990 年
2. 卢福波 《对外汉语教学实用语法》 北京语言文化大学出版社 2002 年
3. 刘宝顺, 徐秀珍 《现代汉语语法》 新疆教育出版社 1987 年
4. 《汉哈对比语法》 新疆教育出版社 1992 年
5. 徐绍建主编 《大学语文导读》 武汉大学出版社 2003 年
6. 刘月华等 《实用现代汉语语法》 外语教学与研究出版社 1983 年

В статье рассматриваются виды имен числительных и их основные различий в китайском языке.

In this article describes numeral names and its main differents in chinesse language.